

SZABÓ GERGELY*

Nyelvi változások Geresdlakon, nyelvcseré a kutatásban

Pachné Heltai Borbála: *Többszínűség Geresdlakon. Szociolingvisztikai kutatások a finnek lakta magyarországi német településen.* Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2020. 284 oldal.

Geresdlak község Baranya megyében található Pécsről és Mohácsról szinte egyenlő távolságra a Pécsvárad járásban. A település 1968-ban jött létre Geresd, Püspöklak és Kisgeresd egyesítéséből, népessége még ma sem éri el az 1000 főt. Hogyan lett akkor mégis a monográfia alapjául szolgáló több évig tartó terepmunka helyszíne ez az elsőre nem túl jelentősnek tűnő település? A terepen megszólaltatott lakosok egyfelől passzív észlelői, másfelől aktív alakítói számos fontos nyelvi aspektussal is bíró társadalmi jelenségnek. A teljesség igénye nélkül ilyenek például a globalizáció, a megnövekedett intenzitású transznacionális mobilitás, a szezonális migráció, a késő modernitás és a késő kapitalizmus, a multikulturalizmus vagy az át- és kitelepítések történelmi traumái. Pachné Heltai Borbála a disszertációjában, majd az annak a letisztázásából készült könyvében arra vállalkozott, hogy ezeknek a jelenségeknek a mikroszinten történő megvalósulásairól, a település lakosainak, azaz a beszélőknek a mindennapi megéléseiről és nyelvi tapasztalatairól adjon számot. A Geresdlakon – akár az év egészében, akár az év bizonyos szakaszaiban – élők között megtaláljuk a „sváb” kulturális és nyelvi örökség hordozóit, „betelepítettek” leszármazottait, külföldön, főleg Németországban munkát vállalókat, cigány lakosokat, és külföldi, elsősorban finn ingatlanulajdonosokat. A szerző ennek a komplexitásnak a megértéséhez a nyelv- és társadalomtudományok határán található szociolingvisztika területének elméleti kiindulópontjai felől közelített, a módszertanhoz és az elemzéshez ennek megfelelően pedig a nyelvészeti etnográfia és a neuselemzés kutatói gyakorlatait alkalmazta.

A monográfia a bevezető és a záró gondolatok mellett öt nagyobb részre tagolódik, ezek közül az első elméleti, a második módszertani, a harmadik és negyedik elemző, míg az ötödik összegző fejezet. Az elméleti kiindulópontja szerint a nyelv

* A szerző nyelvész, doktorandusz az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájában és az Open University of Catalonia Information and Knowledge Society doktori programján. E-mail: gergely.szabo9@gmail.com.

társas gyakorlat, így az egyik megállapítása az, hogy Geresdlakon a többnyelvűség különböző formái mindennapinak számítanak. Ez a jelenség azonban nem újkeletű, hanem történeti változások, népességcserék következményeként alakult így, és az erről folyó diskurzus „keveredik a település identitását a jelenkor multikulturalitásán keresztül felépítő gyakorlatokkal” (63.). A település többféle szemlélete is élénk tárul a jelenben: míg a helyiek inkább perifériaként tekintenek rá, ahol a városoktól való távolság miatt kevés a munkahely, addig az újonnan beköltözöttek, főleg finnek számára egyszerre lesz olcsósága és ismeretlensége miatt a periférián, a közelben elérhető szolgáltatások és az egyediség révén viszont a centrumban elhelyezkedő község Geresdlak. A közösségi életnek azonban számos olyan eseménye is van, amely a helyi kulturális és nyelvi gyakorlatokat kommodifikálja, azaz értékesíthető áruvá teszi a lakosok számára, ilyenek a Gőzgombóc Fesztivál, a mézeskalács-kiállítás vagy a szüreti multság.

A kutatás megállapításai szerint a közösség tagjainak a nyelvi repertoárja folyamatosan bővül a finn jelenlétnek köszönhetően, amely informális (például a falu presszójában elhelyezett finn szótárfüzet) és formális tanulási alkalmak révén is megvalósul. A különböző származású lakosok közötti társalgások azonban ritkán támaszkodnak egyetlen nyelvre, gyakran mobilizálják különböző nyelvek erőforrásait, amelyek többnyelvű hibrid nyelvi gyakorlatokat eredményeznek. Ezek megfigyelhetők szóbeli és online társalgások során, de olyan kulturális tevékenységek alkalmával is, amikor például a lokális német nyelvváltozat beszélőiből a finnek nordic walkingjának mintájára esténként sétáló baráti társaságok alakulnak ki.

A negyedik fejezet következtetései szerint a nyelvi és kulturális erőforrások keveredését az együttélés és a befogadás szimbólumaiként értelmezik a lakosok. A nyelv önmagában hasznos értéként fogalmazódott meg az interjúkban, a megváltozott társadalmi környezetben viszont a közösség korábbi generációiban megszokott nyelvátadási stratégiákat nem látták már működőképesnek. Az is jellemzője volt ezeknek az interjúknak, hogy a résztvevők a cigánysággal kapcsolatban törülő stratégiát alkalmaztak, vagyis az általuk képviselt nyelvi diverzitás nem tematizálódott. A falu lakosai számára a helyi német nyelvváltozat egyediként értelmeződik, míg a Németországban beszélt német nyelv magas presztízsű idegen nyelvként – a német tehát már nem az etnikai identitás jelölője, sokkal inkább az elit beszélője. Ehhez hozzájárulnak azok a finnek is, akik német nyelvi erőforrásaikra támaszkodva igyekeznek kommunikálni, ők viszont a magyarra tekintenek az autentikusság forrásaként, a valódi közösséghez tartozás szimbólumaként, a beilleszkedés igényének markereként. A könyv utolsó elemző alfejezeteiben a lakáshirdetésekből, a turisztikában és a médiában történő kommodifikációról esik szó, és a szerző megállapítása szerint a település és az ott jelenlévő többnyelvűség kapcsán leggyakrabban előkerülő két toposz az összetartozás, valamint a különbözőség és különlegesség diskurzusa.

Pachné Heltai Borbála könyve több szempontból is üde színfoltként hat a honi szociolingvisztikában. Egyrészt a terep sajátosságai lehetővé tennék, hogy a lakosok által beszélt nyelvekre és nyelvváltozatokra koncentrálna a nyelvi kontaktusjelenségek kerüljenek a vizsgálat középpontjába. A szerző azonban szakít ezzel a hagyománnyal: a nyelveket nem elkülönülő és jól leírható diszkrét rendszerekként kezeli, hanem a társas cselekvések megnyilvánulásaként. Másképp fogalmazva a kutatás kérdései nem arra irányulnak, hogy mi történik a néven nevezett nyelvekkel (mint a *finn*, az *eredeti német* vagy a *magyar*) a geresdlaki többnyelvűségben, hanem hogy ezek a konstrukciók milyen hatással bírnak, hogy az egyes ezekhez kapcsolódó nyelvi gyakorlatok milyen jelentéseket hordoznak a beszélők számára, és hogy ezek a gyakorlatok a társas behatások révén miképp változnak a rendelkezésre álló nyelvi forrásokkal együtt.

Másrészt – a nyelvészeti etnográfia és a nexuselemzés lehetőségeinek és kívánalmainak megfelelően – nem egyetlen módszerre és az abból származó adatforrásra támaszkodik. Megint csak korábbi szociolingvisztikai témájú munkákból kiindulva ez a monográfia is állhatna csupán az interjúk elemzéséből. A szerző azonban merőben másfajta kutatási stratégiát választott, így a kötet legérdekesebb részei azok, ahol azt mutatja be, hogy milyen interakciókat figyelt meg különböző kontextusokban – legyen szó akár a terepen járva feljegyzett társalgásokról, a terepmunkás különböző szerepekben (például tolmács vagy finntanárr) szerzett tapasztalatairól vagy a Geresdlakról mint diskurzusról gyűjtött internetes és hagyományos médiatartalmakról. Ez a sokszínűség egy jelentős episztemológiai továbblépésből fakad, vagy másképp a szociolingvisztikai kutatás etnográfiai fordulatából, amelyről a szerző úgy fogalmaz, hogy „a terepmunka során nem kész adatok egyirányú »begyűjtéséről« van szó, hanem a kutatás során az adatok folyamatosan alakulnak, és a kutató, valamint a résztvevők közötti kölcsönös, aktív viszony eredményeként jönnek létre” (50.). A monográfia ebben a tekintetben példaértékű lehet azon kutatók számára, akik a jövőben etnográfiailag megalapozott exploratív szociolingvisztikai vizsgálatokat kívánnak folytatni.

Pachné Heltai Borbála kötetének tanulságos pontjai közé tartozik az is, ahogyan bár számos elméleti és módszertani újítást foganatosít a magyar szociolingvisztika területén, mégsem fordít háttat a korábbi kutatásoknak és azok eredményeinek, hanem tudatosan a szintézis igényével lép fel. Ezt az is jól mutatja, hogy a monográfia rögtön azzal indul, hogy a *Nyelveket használunk vagy erőforrásokat mobilizálunk? Elméleti háttér és fogalomhasználat* című alfejezetben (13–24.) tisztázza, hogy az egyes nyelvi jelenségek leírására mely megközelítésben milyen fogalmak használatosak, és hogy ebben a könyvben melyeket és miért fogja (akár szinonimaként) alkalmazni. A szerző megtehetné volna ugyan azt is, hogy művét a nemzetközi szociolingvisztika utóbbi másfél évtizedében jellemző terminológiai váltására támaszkodva írja meg, és az akadémiai térfoglalás szempontjából ez akár nyerő stratégia is lehetne. Nem a tabula rasa, hanem az összehangolás igénye jellemzi

azonban a kötetet, ami egyaránt igaz arra, hogy a korábbi és az újabb kutatási szemléletmódok közelítésére tesz kísérletet, valamint arra is, hogy a kutatás résztvevői, valamint a kutató által birtokolt (meta)nyelvi és kulturális tudások közötti árok betemetése is a célkitűzések között szerepel. Ahogyan erről Pachné Heltal vall, a „szociolingvisztikai, a közösségek együttműködésével megvalósuló kutatások egyik fontos feladatának tartom olyan stratégiák megteremtését, amelyekkel a »terep nyelve« és a »kutatás nyelve« közös nevezőt találhat” (22.).

Ez a fajta tudatosság és az egyensúlyra törekvés rendkívül nagy erénye a kötetnek, ugyanakkor hátrányává is válhat akkor, amikor bizonyos pontokon már túlzott óvatosságnak tűnik. A *nyelvcseré* a kisebbségi-nemzetiségi nyelvhasználat és a nyelvpolitika kutatásának egyik kulcsfogalma, amely azt a folyamatot írja le, amikor egy nyelvi közösség átveszi egy másik nyelvét, ma már azonban különböző ideológiai és kulturális (sőt, akár tudománypolitikai) okokból kifolyólag kevésbé használatos a kortárs szociolingvisztikai kutatásokban. Mivel azonban a szerző a magyarországi németek korábbi vizsgálataihoz is kíván kapcsolódni, ezért a könyv egyik gondolati szálát a nyelvcsere-re fűzi fel. Nem válik azonban teljesen egyértelművé a szövegben idézett (főleg interjú)részletekből, hogy a nyelvcsere folyamata valóban a község lakosainak mindennapi megélési közé tartozik-e, vagy olyan narratíva, amelyet elsősorban a kutatás kontextusa hív elő vagy az erősít fel. Egyúttal az sem teljesen tisztázott, hogy a faluban élő németeket és cigányokat valóban ugyanolyan jellegű nyelvcsere jellemzi-e, amely indokoltá tenné e fogalom használatát mindkét közösség esetében. Hasonlónak lehetünk tanúi a *többszínűség* koncepciójával kapcsolatban is, amely még a kötet címében is szerepel. A szerző az első alfejezetben kiválóan fejti fel, hogy a többszínűség gyakran párhuzamos vagy sokszoros egynyelvűségeket jelent a szakmai diskurzusban, ami elfedi azokat a különbségeket az egyes néven nevezett nyelvek beszélői között, amelyek révén gyakran társadalmi egyenlőtlenségek termelődnek újra. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a többszínűség ne lenne egy legitim elemzési kategória többé – nagyon is az, amennyiben a kutatás résztvevői számára is émiikus kategóriaként működik. Ezt pedig érdemes lett volna az olvasó számára még explicitebbé tenni. Az összegzésben található definíció szerint többszínűiek azok, akik „nyelvi repertoárjaikba konvencionálisan különálló nyelvekként definiált erőforrások tartoznak” (218.), ezzel szemben az *Elgondolások a többszínűségről* című alfejezetből (159–171.) épp az világlik ki, hogy nagyon is nagy eltérések mutatkoznak abban a településen, hogy a beszélők többszínűvéként gondolnak-e önmagukra vagy a falu más lakosaira, vagy hogy mire tekintenek konvencionálisan elkülönülő nyelvekként, miközben e definíció szerint a falu teljes lakossága többszínűvéként tételezendő.

Fontos hangsúlyoznom, hogy ezen, főként terminológiára vonatkozó kritikai észrevételek tartalma szemernyit sem vonnak le a kötet értékéből, és elsősorban abból fakadnak, hogy recenzensként más szempontokat tartottam volna fontosnak explicitté tenni, mint a szerző. E szubjektív eltérések azonban természetes velejárói

az etnográfiai terepmunkán és a kvalitatív adatok értelmezésén alapuló kutatásoknak és értékelésüknek. Magas szintű kutatói tudatosságáról ad számot az, hogy Pachné Heltai Borbála nem törekszik elhíttetni, hogy Geresdlak szociolingvisztikai vizsgálatának az ő megközelítése volna az egyetlen lehetséges módja. A monográfia érvényességét épp az teremti meg, ahogyan ezzel a kutatói önreflexiókon keresztül számot vet, amelyek végigkísérik az egész kötetet: a bevezetésben lefesti azt az imaginárius tájképet, amelynek birtokában a terepre érkezett, az elemzések során leírja, hogy a településről kialakított kép miként változott a lényegi terepmunka során, az összegző fejezetben kitér arra, hogy milyen más módszertannal lehetett volna még dolgozni, a zárszóban pedig kiemeli azt is, hogy a vizsgált jelenségek egy adott pillanat lenyomatai, valamint a leírt diskurzusok és nyelvi gyakorlatok folyamatos változásban vannak.

Ehhez kapcsolódva azt is kiemelném, hogy a szerző a mű végén *Egy lehetséges kutatómódszertani modell-t* (225–227.) is ajánl azoknak, akik az ő geresdlaki vizsgálatához hasonlóan egy közösséggel való hosszútávú együttműködésen és terepjelenlétben alapuló kutatást kívánnak végrehajtani. A modell egy aktív közösség és egy érdeklődő kutató közötti spirális kapcsolatot ábrázol, amely azt hivatott jelképezni, hogy bár néha a szereplők eltávolodnak egymástól, néha közelebb kerülnek egymáshoz, a kutatásnak a közöttük lévő folyamatos interakción kell alapulnia. Ennek az interakciónak első szakasza az erőforrások kölcsönös megismerése, amely során a kérdések formálódásán túl a közösség számára is egyértelművé válik, hogy a kutatói tevékenység milyen előnyökkel járhat. A második szakasz az adatgenerálás, amely növekvő tudatossággal és reflexivitással jár mindkét fél számára, és nem pedig a kutató egyirányú és objektívnek tételezett adatgyűjtését jelenti. Az utolsó egységet a szerző a „hasznosulás szakaszának” nevezi, amely sokféle kimenettel zárulhat: felmerülhetnek új (és közös) kutatási kérdések, közös (és új) tevékenységek, és mindez együtt járhat a növekvő közösségi önszerveződéssel is. Bár ez a lehetséges módszertani modell, amely a nexuselemzés és az etnográfiai kutatás tanulságait a szerző terepmunkatapasztalataival egészíti ki, önmagában is nagy inspirációt jelentett a számomra, a legfontosabb elemének mégis azt tartom, hogy e szerint már az első szakaszban, a rapport kezdetén törekedni kell a közös metanyelv kialakítására is, amely ismételten azt emeli ki, hogy milyen fontos, hogy a kutatás és a terep nyelve ne különüljön el egymástól élesen. Ha úgy tetszik, a *Többnyelvűség Geresdlakon* című kötet nyelvcserét hajt végre a kutatásban, de ezúttal pozitív értelemben. Mindez összhangban áll a kölcsönös bevonódáson és részvételiségen alapuló újabb szociolingvisztikai kutatások elvi alapvetéseivel, valamint a kulturális antropológiának és más társtudományoknak a kutatás demokratizálására tett kísérletével.

És ha már a nyelv: Pachné Heltai Borbála monográfiáját azért is tartom értékesnek, mert nemcsak a terep és az akadémiai közeg közötti próbál hidat teremteni, hanem a nyelv- és a társadalomtudományok között is. Bár a monográfia nem

nélkülöz szakmaiságot, a szöveg nyelvezete irigylésre méltóan könnyed ahhoz, hogy bárki számára befogadható legyen, aki akár pusztán Geresdlak többnyelvűségéről, akár a nyelvi jelenségek és a kortárs társadalmi kérdések összefonódásáról szeretne olvasni.